

ΔΙΑΜΑΝΤΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ

Ο ΙΣΤΟΡΙΚΟΣ ΠΥΡΗΝΑΣ ΤΩΝ ΠΑΡΑΣΤΑΣΕΩΝ ΑΙΓΑΙΩΝ ΣΤΟΥΣ ΑΙΓΥΠΤΙΑΚΟΥΣ ΤΑΦΟΥΣ ΤΗΣ 18ης ΔΥΝΑΣΤΕΙΑΣ¹

Η επαφή του Αιγαιακού κόσμου με την Αίγυπτο στην Ύστερη Εποχή του Χαλκού μνημονεύεται με λαμπρό τρόπο στις παραστάσεις Αιγαιών απεσταλμένων με προσφορές για τον Αιγύπτιο βασιλιά, που κοσμούσαν τάφους αξιωματούχων στα νεκροταφεία των Θηβών². Εύλογα οι σκηνές

1. Χρησιμοποιούνται εκτός από τις συνηθισμένες οι παρακάτω συντομογραφίες:

Gale 1991: N.H. Gale (ed.), *Bronze Age Trade in the Mediterranean*, SIMA XL (Jonsered 1991).

Hägg - Marinatos 1984: R. Hägg - N. Marinatos (eds.), *The Minoan Thalassocracy. Myth and Reality* (Stockholm 1984).

Liverani 1990: M. Liverani, *Prestige and Interest. International Relations in the Near East ca. 1600 - 1100 B.C.* (Padova 1990).

Moran 1992: W.L. Moran, *The Amarna Letters* (Baltimore and London 1992).

Porter - Moss 1960: B. Porter - R.L.B. Moss, *Topographical Bibliography of Ancient Egyptian Hieroglyphic Texts, Reliefs and Paintings. I. The Theban Necropolis. Part 1. Private Tombs* (Oxford 1960).

Vercoutter 1956: J. Vercoutter, *L'Égypte et le Monde Égéen préhellénique* (Le Caire 1956).

Wachsmann 1987: Sh. Wachsmann, *Aegeans in the Theban Tombs* (Leuven 1987).

Zaccagnini 1973: C. Zaccagnini, *Lo Scambio dei Doni nel Vicino Oriente durante i Secoli XV - XIII* (Roma 1973).

EA: *El Amarna letter* (βλ. Moran 1992).

TT: *Theban Tomb* (βλ. Porter - Moss 1960).

2. Πρόκειται όπως είναι γνωστό για τους τάφους των Senmut (TT 71), Puimre (TT 39), Useramun (TT 131), Mencheperreseneb (TT 86) και Rehmire (TT 100), βλ. Wachsmann 1987, 27-37. Σε μία ακόμα περίπτωση, στον τάφο του Intef (TT 155), σώζονται μόνο τα πόδια με υποδήματα μιας πρεσβείας που ανήκει πιθανότατα σε Αιγαίους, βλ. ό.π. 31. Στη συνοδευτική επιγραφή της αντίστοιχης σκηνής από τον τάφο του Amenemheb (TT 85) αναφέρονται Κεφτιού, οι μορφές όμως αποδίδονται με προσφορές, ενδύματα και φυσιογνωμικά χαρακτηριστικά σφραϊακού τύπου, ό.π. 37-38.

αυτές αποτέλεσαν κεντρικό σημείο αναφοράς στις σχέσεις των δύο πολιτισμών και με αφετηρία τα άρθρα του H. Hall³ στις αρχές του αιώνα μας έτυχαν μιας εξαντλητικής εικονογραφικής ανάλυσης⁴. Το ενδιαφέρον της παρούσας ανακοίνωσης αποφεύγοντας την –προς το παρόν τουλάχιστον– κορεσμένη εικονογραφική πτυχή αυτού του θέματος, στρέφεται αποκλειστικά στο πρόβλημα της ιστορικής του διάστασης⁵. Κύριος στόχος του πρώτου μέρους είναι η κατάδειξη του ιστορικού πυρήνα αυτών των εικόνων καθώς και η ανίχνευση του βαθμού αντικειμενικότητάς τους. Στο δεύτερο μέρος αναλύεται με τη βοήθεια ιστορικών δεδομένων ο χαρακτήρας και σκοπός των απεικονιζόμενων πομπών. Βασική μεθοδολογική προϋπόθεση είναι να εξετασθούν οι προσεβείς των Κεφτιού ή Αιγαίων όχι αποκομμένες από την ιστορική τους συνάφεια αλλά μαζί με όλες τις υπόλοιπες σκηνές ξένων απεσταλμένων, γιατί μόνο μια συνολική ματιά μπορεί να οδηγήσει σε έγκυρη ερμηνεία. Η αναζήτηση του ιστορικού γεγονότος πίσω από τις όποιες εικονογραφικές συμβατικότητες που επιχειρείται εδώ, ακολουθεί τα νήματα δύο γραπτών πηγών, των 'Χρονικών' του Τούθμωση Γ' και της διπλωματικής αλληλογραφίας του αρχείου της Αμάρνα, που χρονικά συμπίπτουν αντίστοιχα με την εποχή ακμής και τα υστερότερα παραδείγματα των εικόνων που εξετάζουμε.

3. H.R. Hall, Keftiu and the Peoples of the Sea, BSA 8, 1901-02, 157-189· H.R. Hall, The Keftiu - Fresco in the Tomb of Senmut, BSA 10, 1903-04, 154-157.

4. Βλ. τις δύο βασικές μονογραφίες των Vercoutter 1956, 185 κ.ε. και Wachsmann 1987, καθώς και τα άρθρα των E. - Y. Sakellarakis, The Keftiu and the Minoan Thalassocracy, σε Hägg - Marinatos 1984, 197-202 και H. Matthäus, Representations of Keftiu in Egyptian Tombs and the Absolute Chronology of the Aegean Late Bronze Age, BICS 1995, 177-186 όπου είναι συγκεντρωμένη και η σχετική βιβλιογραφία. Την από καιρό αναμενόμενη πλήρη φωτογραφική αποτύπωση της σκηνής Αιγαίων απεσταλμένων από τον τάφο του Useramun (TT 131) προσέφερε η πρόσφατη δημοσίευση του μνημείου, βλ. E. Dziobek, Die Gräber des Vezirs User-Amun Theben Nr. 61 und 131, Archäologische Veröffentlichungen 84 (Mainz 1994) 49 κ.ε., κυρίως 91-92, πίν. 20, 21, 22α, 23, 74.

5. Η ιστορική αξιοπιστία των σκηνών αυτών κλονίστηκε κατά το παρελθόν με βάση εικονογραφικά κριτήρια, βλ. για παράδειγμα A. Furumark, The Settlement at Ialysos and Aegean History c. 1550-1400 B.C., OpArch 6, 1950, 233-4, 236-7 και 239, ο οποίος θεωρεί μόνο το πρωιμότερο παράδειγμα (από τον τάφο του Senmut) ως ιστορικά έγκυρη πηγή. Για τις εικονογραφικές συμβατικότητες με τις οποίες δούλευαν οι Αιγύπτιοι καλλιτέχνες βλ. Wachsmann 1987, 4-26 και κυρίως 6-9 για τις σκηνές που μας αφορούν.

Οι πομπές ξένων λαών με προσφορές για τον Αιγύπτιο βασιλιά απαντούν σε 28 συνολικά τάφους των νεκροταφείων των Θηβών⁶ και παρουσιάζουν στην πιο πλήρη τους μορφή την εξής εικονογραφική σύνθεση: έθρονος Φαραώ, αξιωματούχος-κάτοχος του τάφου που μεσολαβεί μεταξύ Φαραώ και ξένων πρεσβειών, σωροί προσφορών που καταγράφονται από Αιγύπτιους γραφείς και τέλος πομπές ξένων λαών που πλησιάζουν με πολύτιμες προσφορές για τον Αιγύπτιο βασιλιά, πέφτοντας μπροστά του σε προσκύνηση⁷. Συχνότερα απ' όλους εμφανίζονται οι Σύριοι ή Ασιάτες (σε 26 τάφους)⁸, ακολουθούν οι Νούβιοι (σε 13 τάφους)⁹, οι Κεφτιού ή Αιγαιοί (σε 6 τάφους)¹⁰ και οι κάτοικοι του Πουντ (σε 4 τάφους)¹¹, ενώ σε μεμονωμένες περιπτώσεις εικονίζονται αντιπρόσωποι των Λιθύων, Χετταίων, Βαβυλωνίων, Μιτάννι, του Λιδάνου και ορισμένων συριακών πόλεων¹².

Οι πομπές ξένων λαών που κομίζουν δώρα ή εισφορές στο βασιλιά είναι ένα εικονογραφικό θέμα που απαντά συχνά και εκτός Αιγύπτου στις αρχαίες αυτοκρατορίες της Εγγύς Ανατολής (π.χ. τη Νεοασσυριακή και την Περσική), καθώς προπαγανδίζει με εντυπωσιακό τρόπο την πολιτική επιβολή του κράτους στο γεωγραφικό του περίγυρο¹³. Μελετώ-

6. Βλ. το *Index* των Porter - Moss 1960, 463, 1. King with deceased before him, b) Receives foreigners and tribute: 464, 7. Deceased inspecting, a) Foreign tribute and produce (σε παρένθεση δίπλα απ' τον αριθμό του τάφου δηλώνεται ο αριθμός της σχετικής σκηνής).

7. Για το πιο πλήρες παράδειγμα βλ. N.d.G. Davies - A.H. Gardiner, *The Tomb of Huy, Viceroy of Nubia in the Reign of Tutankhamun* (No. 40) (London 1926) πίν. XIX. Η σκηνή αυτή, που σήμερα δεν σώζεται πλέον, έχει αποτυπωθεί σε ένα σχέδιο του περασμένου αιώνα.

8. Porter - Moss 1960, 464, 5. Foreigners d) Syrians (TT 17, 39, 40, 42, 55, 63, 74, 78, 81, 84, 85, 86, 89, 90, 91, 99, 100, 118, 119, 131, 155, 162, 239, 256, 261, 276).

9. Ό.π. α) Nubians (TT 20, 39, 40, 48, 55, 63, 65, 78, 81, 84, 89, 91, 100).

10. Βλ. παραπάνω υποσημ. 2.

11. Porter - Moss 1960, 464 b) Puntites (TT 39, 89, 100, 143).

12. Ό.π. c) Libyans (TT 48, 55, 120)· e) Hittites (TT 86, 91, 100, 120)· g) Others: Kadesh chiefs (TT 86), Lebanon chief (TT 42), Mennus (TT 85, 93), Mitanni chief (TT 91), Retenu (TT 39, 40, 85), Tunip chief (TT 86). Με εξαίρεση τους Λίθιους, οι υπόλοιπες εθνότητες ή τοπικοί αντιπρόσωποι ανήκουν σε πομπές που αποδίδονται με συριακά χαρακτηριστικά.

13. Βλ. για παράδειγμα τα ανάγλυφα της εποχής του Ασουρνασιρπάλ Β' και Σαλμανάσαρ Γ' από τη Νιμρούντ και τη Νινευή, J.B. Pritchard, *The Ancient Near East in Pictures Relating to the Old Testament* (Princeton 1954) πίν. 350-357· W. Orthmann, *Der Alte Orient. Propyläen Kunstgeschichte* 14 (Berlin 1975) πίν. 209 α-β. Επίσης τα γνωστά ανάγλυφα της

ντας ωστόσο τις τρεις βασικές παραμέτρους των αιγυπτιακών σκηνών (χρόνο, τόπο και *context*) διαπιστώνεται μια ιδιαιτερότητα που παίζει ένα καθοριστικό ρόλο στην ερμηνεία τους. Οι παράγοντες του χρόνου και του τόπου προσφέρουν καταρχήν μία αναμενόμενη εικόνα. Χρονικά περιορίζονται οι πομπές αυτές –με ελάχιστες μόνο εξαιρέσεις– στην εποχή της ιμπεριαλιστικής επέκτασης της Αιγύπτου προς Βορρά και Νότο (στην Παλαιστίνη, Ν. Συρία και Νουβία). Είναι το διάστημα από τη βασιλεία του Τούθμωση Α΄ έως την εποχή του Τουταγχαμών (180 περίπου χρόνια, από την τελευταία δεκαετία του 16ου αι. έως το τέλος του τρίτου τετάρτου του 14ου αι. π.Χ.). Γεωγραφικά συγκεντρώνονται οι σκηνές μας –με ελάχιστες πάλι εξαιρέσεις– στην έδρα των Φαραώ της 18ης Δυν., την πόλη των Θιβών, που ως πρωτεύουσα της αιγυπτιακής επικράτειας αποτελούσε και τον πιο φυσικό χώρο για την προβολή ιδεολογικά φορτισμένων μηνυμάτων με τη μορφή εικόνων ή επιγραφών¹⁴. Ταυτόχρονα όμως ήταν και το σημείο στο οποίο κατέληγαν στην πραγματικότητα οι πομπές των ξένων απεσταλμένων. Η ιδιαιτερότητα στην περίπτωση του αιγυπτιακού υλικού αφορά την τρίτη παράμετρο, το *context*. Οι σκηνές αυτές περιέργως δεν κοσμούν ποτέ δημόσια κτίρια (ναούς ή ανάκτορα), δεν γίνονται δηλαδή άμεσα ένα εργαλείο στα χέρια της κρατικής προπαγάνδας, όπως παρατηρείται αργότερα στην Ασσυρία (με τα ανάγλυφα των νεοασσυριακών ανακτόρων) αλλά και στην Περσία (με το λαμπρό παράδειγμα των πομπών ξένων λαών στην Περσέπολη)¹⁵. Η αιγυπτιακή εικονογραφία συνεχίζει σε αυτούς τους δημόσιους χώρους να δηλώνει την υποταγή των ξένων λαών στο Φαραώ με τα παραδοσιακά μοτίβα της συμβολικής κατατρόπωσης τους¹⁶. Οι πομπές ξένων λαών με προσφορές απαντούν αντίθετα πάντα σε ένα ιδιωτικό χώρο, τον τάφο ενός ανώτερου αξιωματούχου, καταλαμβάνοντας μία περίοπτη θέση στον προθάλαμο δεξιά ή αριστερά της εισόδου προς το μακρόστενο διάδρομο¹⁷. Ο προθάλαμος είχε σε αντίθεση με το υπό-

Περσέπολης, αναλυτικά σε G. Walsler, *Die Völkerschaften auf den Reliefs von Persepolis* (Berlin 1966).

14. Για μεμονωμένες εξαιρέσεις της ύστερης 18ης Δυν. από την Αμάρνα και τη Σαχάρα βλ. *Lexicon der Ägyptologie* VI, 766 “Tributbringer”, υποσημ. 1-3.

15. Βλ. παραπάνω υποσημ. 13.

16. Βλ. σχετικά ό.π. II, 14-17 “Erschlagen der Feinde”.

17. Βλ. για παράδειγμα Porter - Moss 1960, 161 (TT 81, σκηνή αρ. 5· TT 85 αρ. 17)· 176 (TT 86 αρ. 8)· 208 (TT 100 αρ. 4).

λοιπο τελετουργικό-ιερό τμήμα του τάφου ένα κοσμικό χαρακτήρα και καλυπτόταν με εικόνες και επιγραφές που ιστορούσαν επεισόδια από τον επιτυχημένο βίο του νεκρού αξιωματούχου στο πλευρό του βασιλιά. Το μήνυμα αυτών των εικόνων ήταν λοιπόν κατά κύριο λόγο προσωπικό, και όχι δημόσιο ή κρατικό, απευθυνόταν στους επισκέπτες του τάφου, και προσπαθούσε με την αυτοπροβολή του νεκρού να εξασφαλίσει την υστεροφημία του και κατ' επέκταση την τακτική τέλεση ταφικών προσφορών στη μνήμη του¹⁸. Με αυτή τη διαπίστωση προβάλλει καθαρά ο ιστορικός πυρήνας των σκηνών μας. Γίνεται σαφές ότι εδώ δεν έχουμε να κάνουμε με αφηρημένες εικόνες συμβολικής υποταγής των ξένων λαών μπροστά στο Φαραώ, αλλά με ιστορικά επεισόδια που συνδέονταν με τη ζωή των αιγύπτιων ανωτέρων αξιωματούχων, προφανέστατα επίσημες εκδηλώσεις στη φαραωνική αυλή, στις οποίες ο κάτοχος του τάφου ως μεσολαβητής μεταξύ ξένων προσκεκλημένων και οικοδεσπότη, ή ακόμα και ως αντικαταστάτης του τελευταίου, έπαιζε ένα πρωταρχικό ρόλο στο τελετουργικό τυπικό, προβάλλοντας έτσι την υψηλή κοινωνική του θέση. Καθώς λοιπόν αφετηρία αυτών των εικόνων δεν ήταν η κρατική προπαγάνδα αλλά η διάθεση αυτοπροβολής του κατόχου του τάφου, μπορούμε να δεχθούμε ότι οι σκηνές αυτές απέδιδαν με τις πομπές, τις προσφορές και την προσκύνηση μία “πιστή κάτοψη των γεγονότων” όπως αυτά διαδραματιζόνταν στη φαραωνική αυλή. Εδώ παραβλέπουμε τις δεδομένες εικονογραφικές συμβατικότητες, γιατί φαίνεται πως αυτές σε λεπτομέρειες μόνο (όπως τα αντικείμενα που φέρονταν, τα ενδύματα ή τα φυσιογνωμικά χαρακτηριστικά των απεσταλμένων), μπορούσαν να αλλοιώσουν την ιστορική εικόνα.

Ποιός όμως ήταν ο σκοπός των ξένων αποστολών στη φαραωνική αυλή; Για τους ανεξάρτητους λαούς (Αιγίαιους, κατοίκους του Πουντ, Χετταίους, Μιτάννι και Βαβυλώνιους) δεν υπάρχει αμφιβολία, ότι σύμφωνα με τα ιστορικά δεδομένα προσέφεραν δώρα και όχι φόρους υποτέλειας¹⁹. Ιδιαίτερα ενδιαφέρον είναι ότι στις σκηνές μας ακόμα και οι

18. Βλ. σχετικά J. Assmann, *Sepulkrale Selbstthematisierung im Alten Ägypten*, σε A. Hahn - V. Kapp (Hrsg.) *Selbstthematisierung und Selbstzeugnis: Bekenntnis und Geständnis* (Frankfurt 1987) 212-213· H. Guksch, *Zur Selbstdarstellung der Beamten in der 18. Dynastie* (Heidelberg 1994) 2-3.

19. Τη βασικότερη πηγή για την ανταλλαγή δώρων μεταξύ ανεξάρτητων εθνών σε επίπεδο βασιλείων αποτελεί η διπλωματική αλληλογραφία της Αμάρνα. βλ. Moran 1992, EA 1-44 και σελ. xxii - xxvi· Zaccagnini 1973, *passim*· Liverani 1990, 205-239, 255-266· E.

υποταγμένοι Νούβιοι και Συροπαλαιστίνιοι έφεραν δώρα και όχι φόρους. Καθοριστικό ρόλο στην ερμηνεία αυτή έχει ο τελετουργικός μανδύας που περιβάλλει τα επεισόδια της προσφοράς: η παρουσία του ένθρονου φαραώ, ο αξιωματούχος που υποδέχεται και παρουσιάζει τους ξένους, η προσκύνηση των πρωτοπόρων, η αυστηρή πομπή που ακολουθεί και τέλος τα αντικείμενα που όχι απλώς μεταφέρονται αλλά παρουσιάζονται. Το τελετουργικό αυτό πλαίσιο (μια αυλική τελετή ή ακρόαση απ' τον βασιλιά) επιβαλλόταν μόνο κατά την προσφορά δώρων, που αποτελούσε ένα πολιτικό επεισόδιο με το χαρακτήρα του μη καθημερινού. Αντίθετα, με την ενσωμάτωση των κατακτημένων εδαφών της Νουβίας και Συροπαλαιστίνης στο πολιτικό και διοικητικό σύστημα της Αιγύπτου²⁰, ο φόρος υποτέλειας είχε πάρει τη μορφή εσωτερικού αιγυπτιακού φόρου, έτσι ώστε η απόδοσή του εξυπηρετούσε πάνω απ' όλα μία δασμολογική αναγκαιότητα, χωρίς να αποτελεί ένα πολιτικό γεγονός με αντιπροσωπευτικό χαρακτήρα. Σύμφωνα με τις ενδείξεις αιγυπτιακών επιγραφών²¹ αλλά και του ακκαδικού αρχείου της Αμάρνα²² πρέπει να δεχτούμε ότι αποδέκτες των φόρων ήταν κατά κανόνα αιγύπτιοι αξιωματούχοι στο χώρο του κατακτημένου εδάφους ή οι αιγυπτιακοί ναοί, όχι όμως ο ίδιος ο βασιλιάς στο ανάκτορό του. Στις σκηνές που μας ενδιαφέρουν εδώ οι υποτελείς Νούβιοι και Συροπαλαιστίνιοι έφθναν στη φαραωνική αυλή μεταφέροντας δώρα, μία πρακτική θεβαιωμένη σε αρκετά γράμματα του αρχείου της Αμάρνα²³. Το δώρο του κατώτερου προς τον ανώτερο αποτελούσε μια καθαρά συμβολική χειρονομία που επιβεβαίωνε τη στάση νομιμοφροσύνης και υποταγής απέναντι στον ηγεμόνα. Καθώς το αιγυπτιακό κράτος δεν υπέγραφε συνθήκες με τις υποτελείς εθνότητες, ήταν απαραίτητη –πέρα απ' την απόδοση φόρων που διεκπεραιωνόταν αποκλειστικά μέσα από οικονομικούς, μη αντι-

Peltenburg, Greeting Gifts and Luxury Faience: A Context for Orientalising Trends in Late Mycenaean Greece, σε Gale 1991, 167-170.

20. Βλ. W. Helck, Die ägyptische Verwaltung in den syrischen Besitzungen, Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft 92, 1960, 1· D. Redford, Egypt, Canaan, and Israel in Ancient Times (Princeton 1992) 198 κ.ε.

21. Βλ. E. Bleiberg, The Redistributive Economy in New Kingdom Egypt: An Examination of B3kw(t), Journal of the American Research Center in Egypt XXV, 1988, 167-168.

22. Βλ. Moran 1992. EA 109: 56-69, EA 160: 41-44, EA 301: 12-23, EA 313: 1-11.

23. Ό.π. EA 48: 5-8, EA 49: 17-26, EA 159: 17-38 υποσημ. 2, EA 266: 26-33, και ίσως EA 287: 53-59.

προσωπευτικούς μηχανισμούς– μια τέτοια προφορική παραδοχή υποτέλειας, που προφανώς λάμβανε χώρα σε τακτικά χρονικά διαστήματα.

Οι συνοδευτικές επιγραφές των σκηνών μας δεν αντιτίθενται στην ερμηνεία αυτών των προσφορών ως δώρα. Στις λίγες περιπτώσεις που αυτές σώζονται σε ικανοποιητικό βαθμό, οι προσφορές των ξένων λαών αποδίδονται πάντα με τον ίδιο όρο: *inw*²⁴. Η παραδοσιακή μετάφραση της λέξης αυτής ως φόρος υποτέλειας (*tribute*)²⁵ είναι λανθασμένη, όπως τονίστηκε επανειλημμένα τα τελευταία χρόνια απ' τους Bleiberg²⁶, Müller-Wollerman²⁷, Janssen²⁸, Liverani²⁹ και Römer³⁰. Εδώ πρόκειται για ένα γενικότερο όρο με πλατιά εννοιολογική σημασία που χρησιμοποιούνταν στην αιγυπτιακή γλώσσα για να δηλώσει κάθε είδους αγαθά που με τη μεταφορά τους από ένα σημείο σε ένα άλλο άλλαζαν ιδιοκτήτη. 'Προσφορά' θα ήταν μια όσο το δυνατόν πιστότερη απόδοση του όρου στα ελληνικά³¹. Πέρα απ' αυτό τον ασαφή όρο *inw* οι Αιγύπτιοι, στα πλαίσια ίσως μιας προπαγανδιστικής ισοπέδωσης των ξένων, δεν προσπάθησαν ποτέ να συγκεκριμενοποιήσουν το νομικό χαρακτήρα των προσφορών τους, και γι' αυτό στην αιγυπτιακή γλώσσα απουσιάζουν οι έννοιες του διπλωματικού δώρου (το αντίστοιχο του βαβυλωνιακού *sulmanu*³²) και του φόρου υποτέλειας. Στη δική μας συνάφεια αρκεί να

24. Βλ. για παράδειγμα *Urkunden der 18. Dynastie* IV, 70, 512, 931, 947-951, 1094, 1097-1102.

25. Βλ. για παράδειγμα Vercoutter 1956, 130-132 και 188-194 αλλά και Wachsmann 1987, 32, 35, 49, 93-94. Ο Wachsmann δεν καταπιάνεται στη μονογραφία του με το χαρακτήρα αυτών των προσφορών, τις οποίες σε άλλα σημεία χαρακτηρίζει ως δώρα, ό.π. 31.

26. E. Bleiberg, *Commodity Exchange in the Annals of Thutmose III*, *The Journal of the Society for the Study of Egyptian Antiquities* XI, 1981, 107-110· E. Bleiberg, *The King's Privy Purse During the New Kingdom: an Examination of INW*, *Journal of the American Research Center in Egypt* XXI, 1984, 155-167.

27. R. Müller-Wollermann, *Bemerkungen zu den sogenannten Tributen*, *Göttinger Miszellen* 66, 1983, 81-93.

28. J.J. Janssen, *Requisitions from Upper Egyptian Temples*, *JEA* 77, 1991, 84.

29. Liverani 1990, 260 κ.ε.

30. M. Römer, *Gottes- und Priesterherrschaft in Ägypten am Ende des Neuen Reiches. Ein religionsgeschichtliches Phänomen und seine sozialen Grundlagen*, *Ägypten und Altes Testament* 21 (Wiesbaden 1994) 386-394.

31. Την πραγματική σημασία της λέξης *inw* είχε ήδη επισημάνει και η Strøm, βλ. I. Strøm, *Aspects of Minoan Foreign Relations*. LM I-II, σε Hägg - Marinatos 1984, 193: "... the things which are carried".

32. Για τη λέξη και την ετυμολογία της βλ. Zaccagnini 1973, 202-3.

τονιστεί ότι στις επιγραφές των πομπών με ξένους λαούς δεν υπήρχε αλλοίωση της ιστορικής πραγματικότητας, αλλά μόνο μία σκόπιμη ασάφεια, καθώς τα δώρα ανεξάρτητων και υποτελών λαών χαρακτηρίζονταν απλά ως προσφορές.

Ακόμα και στις περιπτώσεις όπου ανεξάρτητοι και υποτελείς λαοί εμφανίζονταν ταυτόχρονα σε μια σκηνή να προσφέρουν δώρα στον Αιγύπτιο βασιλιά δεν γινόταν καμιά εικονογραφική ή επιγραφική διάκριση μεταξύ τους. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο τάφος του Ρεχμιρέ όπου οι ανεξάρτητοι Αιγίοι και κάτοικοι του Πουντ απαντούν μαζί με τους υποτελείς Νούβιους και Συροπαλαιστίνιους³³. Γι' αυτό το φανερό προπαγανδιστικό τόνο που παρουσίαζε το Φαραώ ως ηγέτη των τεσσάρων σημείων του ορίζοντα δεν ευθυνόταν ωστόσο πρωταρχικά ο καλλιτέχνης ή ο εντολοδόχος του / κάτοχος του τάφου. Η προπαγάνδα παρείσφρευε στην εικόνα ως τμήμα της ιστορικής πραγματικότητας, καθώς ήταν το ίδιο το αιγυπτιακό τελετουργικό τυπικό που κατά τη διάρκεια ταυτόχρονης προσφοράς δώρων από διάφορες εθνότητες δεν έκανε διάκριση μεταξύ ελεύθερων και κατακτημένων λαών. Η πρόθεση αυτή της αιγυπτιακής πλευράς που διαφαίνεται μέσα απ' τις εικόνες και επιγραφές της 18ης Δυν. φαίνεται πως βρίσκει μια επιβεβαίωση σε ένα γράμμα του βαθυλώνιου ηγεμόνα Kadasman-Enlil στον Αμένοφι Γ'³⁴. Ο βαθυλώνιος βασιλιάς παραπονείται ότι κατά τη διάρκεια μιας επίσημης τελετής (ίσως παρέλασης) στη φαραωνική αυλή, οι Αιγύπτιοι παρουσίασαν τα άρματα του όχι ξεχωριστά, αλλά ανάμεσα σε αυτά των υποτελών διοικήτων των συροπαλαιστινιακών πόλεων.

Ενώ τα δώρα των υποτελών Νούβιων και Συροπαλαστίνιων μπορούσε ο Αιγύπτιος βασιλιάς να τα εξαναγκάσει³⁵, τα δώρα των ανεξάρτητων λαών ήταν οικειοθελείς προσφορές που απαιτούσαν, σύμφωνα με το εθιμοτυπικό ανταλλαγής διπλωματικών δώρων, πάντα ανταπόδοση από αντικείμενα ίσης αξίας. Τη δυνατότητα προπαγανδιστικής εκμετάλλευσης των τελευταίων προσφορών αντλούσε ο Φαραώ απ' το γεγο-

33. Wachsmann 1987, πίν. XL.

34. Moran 1992, EA 1: 88-98. Το νόημα αυτών των ελλιπώς σωζόμενων γραμμών δεν μπορεί να αποκρυπτογραφηθεί εύκολα. Η ερμηνεία που δίνεται εδώ βασίζεται στη νέα μεταφραστική απόδοση του Moran.

35. Βλ. για παράδειγμα ό.π. EA 99: 10-20, όπου ο Φαραώ απαιτεί από έναν υποτελή ηγεμόνα την κόρη του (προφανώς για το βασιλικό χαρέμι) μαζί με συνοδευτικά δώρα.

νός ότι η ανταπόδοση αυτή λάμβανε χώρα όχι ταυτόχρονα, αλλά –όπως επιβεβαιώνεται απ’ τη βασιλική αλληλογραφία του αρχείου της Αμάρνα– πάντα σε ένα μεταγενέστερο χρονικό σημείο, με μια αντίστοιχη αιγυπτιακή πρεσβεία στην αυλή του ηγεμόνα της ξένης χώρας. Ο αιγύπτιος βασιλιάς εμφανιζόταν λοιπόν στο αιγυπτιακό έδαφος πάντα ως αποδέκτης προσφορών, ποτέ όμως ο ίδιος ως δωρητής, κάτι που εκμεταλλευόταν κατάλληλα για να τονίσει στους υπηκόους του την πολιτική του παντοδυναμία. Αυτό που οι επισκέπτες του τάφου του Ρεχμιρέ αλλά και των άλλων τάφων με ανάλογες σκηνές δεν έβλεπαν, ήταν το ότι η πρεσβεία των Αιγαιίων απεσταλμένων δημιουργούσε σύμφωνα με τη διπλωματική εθιμοτυπία της εποχής την ηθική και πολιτική υποχρέωση στο Φαραώ, να ανταποδώσει αυτά τα δώρα με μία αιγυπτιακή πρεσβεία με εξίσου πολύτιμες προσφορές στο κέντρο εξουσίας του αιγαιακού κόσμου.

Για τη συμπλήρωση του ιστορικού ψηφιδωτού δεν μένει τέλος παρά να προσπαθήσουμε να προσδιορίσουμε ακριβέστερα το χαρακτήρα αυτών των δώρων. Η διαδεδομένη θέση ότι οι πομπές των ξένων απεσταλμένων με προσφορές αποδίδουν στην ουσία εμπορικές ανταλλαγές που διεκπεραιώνονταν με τη μορφή διπλωματικών δώρων³⁶ δεν προσφέρει μία ικανοποιητική ερμηνεία, καθώς συγγεί σε ένα, δύο διαφορετικά φαινόμενα. Η διπλωματία των δώρων εξυπηρετούσε πρωταρχικά μία πολιτική και όχι οικονομική αναγκαιότητα. Τα διπλωματικά δώρα ήταν απαραίτητα για τη δημιουργία, σύσφιξη και διατήρηση καλών σχέσεων μεταξύ δύο κρατών και απλώς ευνοούσαν τη σύναψη εμπορικών επαφών, χωρίς όμως να είναι δυνατόν να την υποκαταστήσουν καλύπτοντας οικονομικές ανάγκες. Το ακκαδικό αρχείο της Αμάρνα και τα ‘Χρονικά’ του Τούθμωση Γ’ μαρτυρούν ομόφωνα ότι αυτά τα δώρα αποτελούνταν κυρίως από αντικείμενα με αντιπροσωπευτικό χαρακτήρα ή σπάνιες πρώτες ύλες που προσφέρονταν κατά κανόνα σε περιορισμένες ποσότητες³⁷, μία ένδειξη του ότι εδώ δεν είχε σημασία το ίδιο το

36. Στ. Αλεξίου, Ζητήματα του προϊστορικού βίου. Κρητομυκηναϊκών εμπορίων, ΑΕ 1953-54 (III) 137, 139· I. Kilian, Überlegungen zum spätbronzezeitlichen Schiffswrack von Ulu Burun (Kas), *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 40, 1993, 349.

37. Για χαρακτηριστικά παραδείγματα από τα ‘Χρονικά’ του Τούθμωση Γ’ βλ. *Urkunden der 18. Dynastie IV*, 668· 700-701· 724. Για ανάλογα παραδείγματα από το αρχείο της Αμάρνα βλ. Moran 1992, ΕΑ 16: 9-12, ΕΑ 19, 34-48, ΕΑ 41: 23-43. Μόνο με αφορμή κάποιου δυναστικού γάμο ανταλλάσσονταν μεγάλες ποσότητες πολύτιμων αντικειμένων με-

αντικείμενο αλλά το συμβολικό του περιεχόμενο³⁸. Αν στη βασιλική αλληλογραφία της Αμάρνα διαφαίνεται κυρίως απ' την πλευρά της Ασσυρίας και Βαβυλωνίας μία οικονομική/κερδοσκοπική πρόθεση στην προσπάθεια ανταλλαγής δώρων με το Φαραώ³⁹, αυτή δεν είναι αρκετή για το χαρακτηρισμό της εν λόγω δραστηριότητας ως εμπορικής. Αντίθετα πρέπει να ερμηνευτεί ως βαθμιαία διάβρωση του συστήματος αξιών της διπλωματίας των δώρων, κάτι που προφανώς ενισχύεται και απ' την μαρτυρούμενη απροθυμία του Φαραώ να ικανοποιεί, στις συγκεκριμένες περιπτώσεις, τις απαιτήσεις των ξένων ηγεμόνων⁴⁰.

Ανακεφαλαιώνοντας λοιπόν έχουμε να σημειώσουμε τα εξής:

α) Το εικονογραφικό θέμα των πομπών ξένων λαών με προσφορές γίνεται δημοφιλές στην περίοδο του αιγυπτιακού επεκτατισμού, όταν ο Φαραώ προβάλλει όχι μόνο συμβολικά αλλά και στην πραγματικότητα ως ηγέτης των τεσσάρων σημείων του ορίζοντα. Οι σκηνές αυτές ωστόσο δεν γεννιούνται άμεσα ως προϊόν της κρατικής προπαγάνδας, αλλά περνούν μέσα από ένα διαφορετικό ιδεολογικό κανάλι, εξυπηρετώντας πρώτιστα τις ανάγκες αυτοπροβολής των Αιγυπτίων ευγενών. Με αυτή την προϋπόθεση εικόνες και επιγραφές διατηρούν και δεν αλλοιώνουν την ιστορική πραγματικότητα.

β) Με αυτές τις σκηνές αποδίδονται επίσημες εκδηλώσεις στα αιγυπτιακά ανάκτορα κατά τις οποίες ανεξάρτητες και υποτελείς εθνότητες προσέφεραν σε προσκύνηση δώρα στον Αιγύπτιο βασιλιά. Εύκολα πρό-

ταξύ των δύο πλευρών, βλ. ό.π. EA 13 υποσημ. 1, EA 14, EA 22, EA 25. Σε μια τέτοια περίπτωση (προφανώς στο EA 14: 46) αναφέρεται και ο Warren όταν υποστηρίζει πως σε μία μόνο αποστολή δώρων του Αιγύπτιου βασιλιά προς τον Βαβυλώνιο ομόλογό του περιλαμβάνονταν τουλάχιστον 1007 λίθινα αγγεία (ή ίσως και περισσότερες χιλιάδες), βλ. P.M. Warren, *A Merchant Class in Bronze Age Crete? The Evidence of Egyptian Stone Vases from the City of Knossos*, σε Gale 1991, 298.

38. Zaccagnini 1973, 111-114· C. Zaccagnini, *On Gift Exchange in the Old Babylonian Period*, σε O. Carruba - M. Liverani - C. Zaccagnini (eds.), *Studi Orientalistici in Ricordo di Franco Pintore* (Pavia 1983) 198 κ.ε., 204, 220 κ.ε.

39. Σε αρκετά γράμματα οι ηγεμόνες της Βαβυλωνίας, Ασσυρίας, και σε μία περίπτωση των Μιτάννι ζητούν απ' τον Αιγύπτιο βασιλιά χρυσό για τη χρηματοδότηση έργων στη χώρα τους, Moran 1992, EA 4: 36-50· EA 7: 63-72· EA 9: 6-18· EA 11: 24-34· EA 16: 13-18· EA 19: 43-48, 54-58· EA 29: 143-147, 162-165.

40. Συχνά οι ξένοι ηγεμόνες διαμαρτύρονται στο Φαραώ γιατί ο τελευταίος τους έστειλε μικρότερες από τις απαιτούμενες ποσότητες ή ακόμη και νοθευμένο χρυσό, βλ. ό.π. EA 3: 13-22, EA 7: 49-72, EA 10: 19-20.

βαλε ο Φαραώ ως αδιαφιλονίκητος ηγέτης του κόσμου μπροστά στους υπηκόους του, καθώς –σύμφωνα με τα καθιερωμένα πλαίσια της διπλωματίας των δώρων– όφειλε να ανταποδώσει τις προσφορές των ανεξάρτητων λαών όχι αμέσως αλλά σε μία μεταγενέστερη χρονική στιγμή.

Οι σκηνές Κεφτιού ή Αιγαίων απεσταλμένων μαρτυρούν πάνω απ' όλα –με σχετική πιστότητα– την ύπαρξη μιας διπλωματικής σχέσης ισοτιμίας μεταξύ Αιγαίου και Αιγύπτου που στηριζόταν κατά τη συνήθη πρακτική στην ανταλλαγή πολύτιμων δώρων σε επίπεδο βασιλέων. Όσο καιρό θα αγνοούμε τα ίχνη της βασιλικής αλληλογραφίας των Φαραώ με τους Αιγαίους ηγεμόνες η ιστορική σημασία αυτών των σκηνών θα συναγωνίζεται την πολύχρωμη αισθητική τους δύναμη.